

УДК 930.1:303.446.4

Юлія Куценко

**ДРАГОМАНОВИЗНАВСТВО В РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ:
ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ**

Стаття присвячена аналізу загальних тенденцій розвитку драгомановознавства в радянській історичній науці. Висвітлюються основні аспекти розвою напрямку, його особливості в порівнянні з попередніми періодами поступу драгомановознавства. Розглядаються стереотипи вивчення постаті та спадщини М. Драгоманова, притаманні радянській історіографії.

Ключові слова: українська історіографія, драгомановознавство, традиція, стереотип, М. Драгоманов.

Актуальність теми визначається необхідністю узагальнення та систематизації драгомановознавчих студій в радянській історичній науці задля розуміння процесу висвітлення біографії та творчого спадку відомого українського вченого Михайла Драгоманова. Його постать та спадщина, не дивлячись на значну увагу дослідників, на сьогодні є недостатньо відомою широкому загалу через надмірний ступінь міфологізації. Аналіз саме до радянського періоду розвитку драгомановознавства повинен допомогти у розумінні сучасного стану вивчення драгомановознавчої проблематики.

Наукова новизна полягає в тому, що на основі драгомановознавчих праць радянських вчених розглянуто сутність цього періоду в драгомановознавстві, окреслено його основні особливості.

Основна мета публікації полягає в тому, щоб прослідкувати перебіг розвою драгомановознавства в радянській історіографії, дослідити його характерні риси.

Джерельну базу статті складають драгомановознавчі дослідження радянського періоду. У вітчизняній історіографії цей етап розвитку драгомановознавства не розглядався окремо, тому звернення до нього видається цілком слушним.

Поразка національно-визвольних змагань 1917–1921рр., утворення у 1922 р. СРСР та входження до її складу більшої частини українських земель призвели до корінних змін у функціонуванні української історичної науки. З початку вона перебувала під тиском агресивної політики радянзації. Це загрожувало знищенням національних основ вітчизняної історіографії, зведенням її до статусу периферійної науки. Утім потужний потенціал українського національного відродження XIX – початку XX ст., який дав Україні значний масив свідомої інтелігенції, викликав міцний супротив владі з боку наукових і мистецьких кіл [1, с. 257–258].

Політика «українізації», повернення з еміграції М. Грушевського, формування ним історичної школи в Києві, викликали неабияку увагу до драгоманівської тематики. Вихід ґрунтовної монографії Д. Заславського про життя та діяльність М. Драгоманова у 1924 р. дав новий поштовх розвитку драгомановознавства як окремого напрямку української історичної науки.

Уже зазначалося, що критика В. Леніним ідей М. Драгоманова з приводу вирішення національного питання в Російській імперії призвела до формування в сучасній історіографії усталеного кліше про її визначальний вплив на розвиток драгомановознавства в радянській історичній науці [2]. Утім, досить довгий час вона суттєво не позначалася на формах і змісті драгомановознавчих праць. Підтвердження цьому можна знайти в роботах, присвячених цій проблемі. Проте подібних праць серед драгомановознавчих розвідок радянського періоду небагато. Навіть посилання на В. Леніна в інших драгомановознавчих дослідженнях не дуже численні, як може здатися на перший погляд. Іноді складається враження, що посилання на авторитет В. Леніна покликаний не обґрунтовувати критичні відгуки драгомановознавців, а ніби канонізувати предмет конкретного дослідження.

Відзначаючи суперечливість, помилковість у деяких положеннях і трактуваннях про сутність та методи революційної боротьби, класову невтриманість ідейної концепції та світогляду М. Драгоманова, радянські дослідники не вважають критику її В. Леніним беззаперечною. У питаннях земського устрою, боротьби проти самодержавства позицію історика керівник Радянської держави оцінював достатньо високо. Тому будувати висновки щодо критики В. Леніним М. Драгоманова лише на основі однієї цитати ненауково [3; 4, с. 155–157; 5, с. 89–91]. У Центральному державному історичному архіві України в м. Львові зберігається лист сина М. Драгоманова Світозара до академіка К. Студинського, в якому висловлюється прохання захистити пам'ять батька від спотворень і фальсифікацій. Він писав, що будувати дослідження за прикладом писань М. Мухіна та Д. Донцова неприпустимо – це наближає радянських науковців до позиції націоналістів, при тому що В. Ленін цілком позитивно оцінив діяльність його батька [6]. Тому можна стверджувати, що усталений погляд на М. Драгоманова як на «націоналістичного міщанина»

(за висловом В. Леніна) є невідповідним реальній історіографічній ситуації в радянському драгомановознавстві.

Незважаючи на твердження деяких дослідників [7, с. 4], розвиток драгомановознавства в радянський період не призупинився, а тим більше не припинився. Навпаки, воно набуває нового змісту. Кількість опрацьованих драгомановознавчих робіт на цьому етапі перевищує сто найменувань. Початок існування вітчизняної історіографії в межах радянської парадигми на фоні політики українізації 1920-х рр. під егідою М. Грушевського у редактованих ним виданнях дав драгомановознавству майже чотири десятки досить різнопланових за проблематикою, формою та змістом розвідок. М. Грушевський продовжив власні драгомановознавчі студії після повернення й активно заохочував драгомановознавчі публікації.

На початку 1930-х рр. посилюється реакція сталінізму, відбуваються відсторонення від наукової роботи М. Грушевського, репресії проти української наукової історичної спільноти. Завдання спотворення української історії, обмеження творчих можливостей українських істориків та унеможливлення в майбутньому відновлення основ національної історіографії стає для радянської влади пріоритетним. А його реалізація мало не призвела до руйнівних наслідків [8, с. 40–41; 9–11]. Відбувається різке зниження кількості драгомановознавчих студій (за кожне десятиліття в історіографії з'являється близько п'яти праць). Здійснюється переоцінка спадщини вченого згідно з принципом комуністичної партійності, що визначає ступінь науковості історичних студій. Зокрема критичне ставлення радянських партфункціонерів до українських істориків та їх трактування драгоманівської проблематики виражає стаття М. Скрипника «Помилки та виправлення академіка М. Яворського» [12, с. 14–16]. Тенденція стагнації драгомановознавства зберігається до початку 1960-х рр.

Політична відлига зумовила активізацію української історичної науки, яку сучасні дослідники визначають як український мікроренесанс [13]. Збереження в умовах радянської 1930-х – середини 50-х рр. національно свідомих українських істориків дозволило вивести українську історіографію на якісно новий рівень у вивченні знакових подій та постатей українського минулого [10]. Це спричинило також сплеск уваги дослідників до М. Драгоманова та переоцінку його творчого доробку, який спостерігається в 1960-х рр. [10, с. 77–78]. У цей час українські історики відзначали 125-річчя з дня народження українського науковця. Кількість праць з драгоманівської тематики досягла майже шести десятків, розширилася їх проблематика.

З початком 1970-х рр. і до середини 1980-х рр. з епохою застою в політиці стан стагнації повертається в драгомановознавчі праці. Кількість опрацьованих робіт на цьому етапі ледве досягає десяти, частина з яких є результатом дослідницької роботи польських істориків. Криза радянської методології середини 1980-х рр., поступове вивільнення національних основ вітчизняної історіографії змушують наново поставити питання про значення спадщини та діяльності М. Драгоманова. Однозначною вимогою до драгомановознавчих робіт стала об'єктивність і комплексність [14–15]. Утім значних за обсягом і змістом драгомановознавчих студій з початку перебудови в СРСР до 1991 р. немає, а їх загальна кількість є незначною – близько десяти. Відповідно змінюється проблематика драгоманівських робіт радянського періоду. На початковому етапі нетривале національне піднесення зумовило різноманітність драгоманівської тематики: уточнення біографії; видання спогадів про вченого; виявлення сутності його ідеології та значення суспільно-політичної діяльності; дослідження київського періоду життя історика; відносини з галичанами. Активно провадиться пошукова робота в архівах, здійснюються публікації епістолярію науковця, на основі яких реконструюється перебіг українського національного руху.

У 1930-1950-х рр. в українських землях (як у Радянській Україні, так і в західному регіоні) продовжують виходити узагальнювальні праці з уточненнями згідно зі змінами методології науки; провідною темою залишається політична концепція М. Драгоманова. З початком відлиги проблематика драгомановознавчих студій значно розширюється. Окрім традиційних тем (узагальнення, громадська робота, політична теорія, М. Драгоманов і Галичина), у радянському драгомановознавстві з'являються нові. Серед них такі: М. Драгоманов і Болгарія; М. Драгоманов і Польща; спеціальне дослідження женецького періоду життя вченого; висвітлення літературознавчих студій історика; М. Драгоманов і В. Ленін; виявлення сутності шевченкознавчих студій науковця; відтворення основ історіософії; краєзнавчі дослідження.

Під час перебудови драгомановознавство не продукувало значних за обсягом наукових праць. Окремо розглядалися питання М. Драгоманов – Т. Шевченко, регіональна тематика драгомановознавчих студій, видавнича діяльність вченого у «Вольному Слові».

Можна констатувати, що переважна більшість радянських драгомановознавців вписуються в позитивно-нейтральну традицію, закладену в кінці XIX – на початку XX ст. Одночасно варто відзначити, що безпосереднього зв'язку з раніше закладеними традиціями радянського драгомановознавства немає. На різних етапах розвитку радянської історіографії позитивний образ

вченого втрачає свою однорідність. Це відбувається через зосередження на окремих аспектах його концепції чи діяльності, зміщення акцентів, політичну кон'юнктуру. Позитивні оцінки М. Драгоманова в радянській історіографії складають абсолютну більшість. Складовими позитивного образу в радянській історичній науці вченого стали такі: своєрідний мислитель зі специфічним світоглядом, високо ґрунтований вчений (здебільшого етнограф); активний громадський діяч, який своєю роботою в еміграції та Галичині здійснив значний вплив на політичну свідомість тогочасної інтелігенції та революційної спільноти; борець за права трудового народу, послідовний противник царизму.

Для утвердження цих елементів образу М. Драгоманова радянськими науковцями друкуються не тільки глибокі наукові розвідки, але й у формі популярної публіцистики відкриваються для пересічного читача основи світогляду та віхи діяльності вченого. Критичні характеристики М. Драгоманова в радянський період були поодинокими. З'являються критичні відгуки в 1930-х рр. після закриття редакцій М. Грушевським видань і згорання політики українізації. Складовими критичного образу М. Драгоманова, створеного радянськими істориками, є: відсутність у поглядах та діях історика конструктивних аспектів, які сприяли б історичному та суспільно-політичному прогресу; ідейна невитриманість, непослідовність; ідея федералізму цілком помилкова як щодо державного устрою, так і щодо партійних організацій.

Критики М. Драгоманова майже не приділяють уваги біографії та науковій творчості історика. Це також позначається на конструктивності та об'єктивності критичних відгуків радянських драгомановознавців. У радянський період формуються два регіональних образи вченого. Один складається дослідниками в західноукраїнських землях у період їх перебування у складі Польської держави. Інший – створюється болгарськими та польськими драгомановознавцями, доповнюючи наукові пошуки радянських колег. Спільною для регіональних образів М. Драгоманова була їх основа – громадська діяльність і політологічна концепція історика.

Відносна однорідність історіографічних образів М. Драгоманова в радянський період досягається за рахунок майже повного переважання аналізу політичної теорії та ідей вченого щодо політичного майбутнього українських земель, а також його громадської діяльності. Позитивний, критичний та регіональні образи кристалізуються з майже одних і тих же складових. Відмінність полягає лише в ідеологічних і методологічних засадах дослідника. Як результат, спостерігається певна статичність та однобічність образів ученого на цьому етапі розвитку драгомановознавства.

Наближенню історіографічних образів М. Драгоманова до цілісності заважала достатньо пасивна позиція радянських драгомановознавців щодо публікацій робіт вченого. Праці історика ставали бібліографічною рідкістю, а їх сутність – закритою для широкого загалу. Фактично вийшов друком лише двотомник вибраних літературно-публіцистичних праць вченого [16]. Це видання отримало достатньо схвальні відгуки [17]. Це не могло задовольнити необхідності детального знайомства з його роботою та призвело до подальшого утвердження стереотипів у сприйнятті драгоманівського спадку.

Активно публікувалися джерела особового походження, що проливають світло на деякі періоди життя М. Драгоманова та розуміння ним тогочасної політичної ситуації в українських землях, Росії та Європі. Серед енергійних видавців були М. Возняк [18], І. Романченко [19], К. Студинський [20], Б. Ананьїч, Р. Ганелін [21], М. Рудько [22] та ін. [23]. Їх зусиллями заповнювались лакуни в драгомановознавчій проблематиці.

В радянський період в драгомановознавстві з'являються кілька дослідників, роботи яких виводили цей напрям зі стану ідеологічної та методологічної стагнації. Багато в чому їх досліді визначали напрям подальшого руху драгомановознавства у вітчизняній історіографії. Серед таких авторів необхідно відзначити Д. Заславського, І. Романченка, Г. Чернихівського, Р. Іванову (Іванченко), В. Сарбея, В. Лукеренка.

Цікавим аспектом існування радянського драгомановознавства є використовувані вербальні характеристики, що набувають стислості, втрачають свою емоційність і публіцистичне забарвлення.

Як уже зазначалося, поява 1924 року монографії Д. Заславського «М.П. Драгоманов. Критико-біографический очерк» стала знаковою подією для драгомановознавства. Утім, вона вирізнялася новою методологічною основою згідно з приписами марксистської науки. На відміну від уже опублікованих драгомановознавчих досліджень, автор не ставив перед собою лише популяризаторської мети, а передусім зробив спробу ґрунтовного наукового дослідження життя та діяльності М. Драгоманова.

Реалізації цього завдання підпорядковано не тільки структуру роботи, нейтральний виклад матеріалу, але й детальність аналізу. У монографії немає звичного наукового апарату, майже відсутні посилання. Це ускладнює роботу дослідників з монографією. Мета роботи – наукова реабілітація М. Драгоманова після містифікацій попередніх дослідників, на думку рецензентів, була реалізована в монографії [24]. У рецензії на зазначену монографію це підтвердив М. Грушевський,

який визнав її найціннішим російськомовним драгомановознавчим дослідженням. Вказуючи на деякі недоліки роботи, а саме поодинокі фактичні помилки, незначну ідеологічну заангажованість, історик рекомендує монографію для підготовленого українського читача [25]. Власне, ця порада українського метра знайшла відгук серед науковців, оскільки індекс цитування саме цієї монографії є в драгомановознавстві одним із найбільш високих.

До кінця 1950-х рр. ця праця залишалася фактично єдиним ґрунтовним дослідженням про М. Драгоманова. Перевидання Д. Заславським монографії у 1934 р. згідно з новими ідеологічними та методологічними настановами змінило її предмет, завдання та структуру. Переосмислення діяльності М. Драгоманова в напрямку реабілітації Д. Заславський зробив в кінці 1950-х рр. [26]. Цілком позитивно наукова спільнота зустріла вихід 1964 р. нового перевидання Д. Заславським праці 1924 р. у співавторстві з І. Романченком [27–28]. На певний вона стала однією з небагатьох спроб ґрунтового наукового узагальнення драгомановознавчої проблематики в радянській історіографії. Всі інші узагальнення в драгомановознавстві на радянському етапі відбувалися на рівні наукової та публіцистичної періодики й переслідували насамперед популяризаторську мету.

Образ М. Драгоманова в узагальненнях радянського періоду постає цілком передбачуваним. На основі аналізу біографії та найбільш відомих праць дослідники доводять широту його наукових та громадських інтересів. Підкреслюється значення М. Драгоманова для розвитку українського гуманітарного знання – він подається як талановитий публіцист-просвітник, натхненник створення Української радикальної партії, критик самодержавства, патріот, виразник інтересів українського селянства. Для доведення своїх висновків науковці розглядають наступні проблеми: складання магістерських екзаменів в Одесі, закордонне відрядження під час викладання в Київському університеті, робота в Південно-Західному відділі Російського географічного товариства, звільнення з університету, подвиги праця в еміграції [28].

Наголошувалося на величезному значенні самовідданої невтомної праці історика в царині розвитку української культури, її зближення з передовою російською культурою та в боротьбі за всеслов'янську єдність. Звичайно, радянські драгоманознавці не могли повністю відійти від партійної ідеології. Згідно з нею виокремлюються помилки М. Драгоманова, а саме: ідеологічна невтриманість, хитання між політичними течіями, нерозуміння марксистського вчення про соціалізм. Утім, ці помилки не впливають на значення вченого в історії українського політичного руху та наукового розвитку. Традиційно порівнюючи його з Т. Шевченком, вважають їх рівноцінними для української культури [27; 30; 31].

Фактично тільки в узагальнювальних розвідках публіцистичного характеру можна зустріти традиційний термінологічний інструментарій драгоманознавства: «український Герцен», «батько України» (І. Романченко) [32, с. 6]. Саме в них було озвучено й кількість робіт вченого – 2000, без уточнення їх «якості» та бібліографії [30, с.84; 33, с. 45].

Узагальнення радянського періоду поєднують: обов'язковий виклад біографії; мета такої роботи – ознайомлення широкого загалу з особою та спадщиною М. Драгоманова; звільнення від ідеологічної заангажованості; зосередження на суспільно-політичних ідеях вченого; відсутність різко критичних відгуків; невизначеність використовуваної термінології.

Проблема політичної ангажованості, вільне оперування фактами дослідниками з приводу особи та спадщини М. Драгоманова постає під час реконструкції критичного образу вченого в радянській історіографії. Тракткування тих же положень драгоманівської концепції з інших ідеологічних позицій призвело до формування критичного образу на початку 1930-х рр.

Критичних рефлексій з приводу творчості та діяльності М. Драгоманова в радянській історіографії небагато. У них спостерігається цілковите слідування за висловом В. Леніна про М. Драгоманова як дрібнобуржуазного міщанина. Попередня література вважається помилковою та нечисленною. Для критичних відгуків характерне заперечення позитивного в спадщині вченого. Визнається еклектичність, механічність світогляду історика, обмеженість його інтелектуальних роздумів над історичним минулим, політичними сучасністю й майбутнім України, постійні ідеологічні хитання, які заважали йому йти правильним шляхом. Вплив вченого на власне оточення відвертав від політичної істини значну кількість прогресивних осіб.

На думку критиків, М. Драгоманов ніколи не був соціалістом, лібералом чи націоналістом. Намагання українських націоналістів протиставити марксизму невідомий своєрідний український марксизм у вигляді драгоманівської теорії справляють враження цілком штучних. Навіть його просвітницька діяльність непослідовна, а іноді навіть шкідлива. Спроби вченого та його послідовників наблизитись до істинного розуміння історичних подій та явищ наштовхувалися на їх дрібнобуржуазний світогляд. При цьому висловлювалися претензії на приналежність до передових політичних ідей та партій, що зовсім не відповідало об'єктивній реальності.

Радянські критики М. Драгоманова окремо не звертаються до біографії вченого. Досить часто нехтують глибоким аналізом переважної більшості його праць, не долучають до власних

досліджень нових джерел. Це іноді робить їх висновки непереконаливими [34; 35]. Критичні оцінки викликали осуд інших радянських дослідників та звинувачення у фальсифікаціях [36].

Позитивним і критичним образами не обмежується кількість історіографічних образів М. Драгоманова, складених у радянський період. На цьому етапі вітчизняна та зарубіжна історичні науки продукують два регіональні образи, які додавали до вже складених образів важливі елементи.

Перший регіональний образ відтворюється в роботах українських дослідників, які проживали або друкувалися на західноукраїнських землях поза межами радянської України. Кількість опрацьованих робіт є порівняно невеликою – близько десяти. Утім вони варті уваги, хоча й не достатньо широко використовуються в драгомановознавчих студіях. Загальний аналіз змісту цих робіт засвідчує переважання позитивних оцінок діяльності та спадщини історика та відсутність емоційних вербальних характеристик. Форми, проблематика цих студій не пориває з панівною в драгомановознавстві позитивно-нейтральною традицією. Підкреслюється його наукова універсальність та ерудованість, активна громадська позиція, толерантність, прагнення до самовдосконалення, боротьба за політичну свободу України. Наголошується на неабиякому значенні подвижницької праці ученого в справі духовного пробудження Галичини, намагання звільнитися з пут клерикалізму [37].

Нечисленні критичні оцінки додають до цього образу свої своєрідні елементи. Я. Оршан називає його найфатальнішою постаттю в українському рухові. Своїми москвофільськими та ліберальними ідеями він спотворив український рух. Часті ревізії його поглядів призвели до сприйняття М. Драгоманова як винуватця в поразці українських визвольних змагань 1917–1921 рр. Утім всі, хто йде за українською ідеєю, повинні без жалю відкидати спадщину вченого. В статті «Тіні незабутих предків» М. Мухін (1935) не тільки повторює ці думки, але й вважає історика винуватцем духовної загибелі цілого покоління прогресивної української інтелігенції, зазначаючи при тому, що його апологетам варто оголосити громадську анафему, щоб це не повторилося в майбутньому. Подібні оцінки наближають ці праці до критичної традиції, складеної діаспорними істориками [38].

Другий регіональний образ було створено зарубіжними дослідниками П. Атанасовим, Е. Горновою, С. Козаком та ін. Нечисельні за кількістю та невеликі за об'ємом, але глибокі за змістом, вони досить часто використовуються в працях вітчизняних драгомановознавців. Автори не претендували на універсальність своїх викладів, часто схематично окреслюючи біографію або політичну концепцію вченого. Зосереджували увагу на проблемах україно-болгарських та україно-польських відносин та ролі в них М. Драгоманова. У цілому образи вченого є передбачуваними й повністю співпадають з основними елементами позитивно-нейтральної традиції [39].

Таким чином, у радянський період складаються декілька історіографічних образів М. Драгоманова. Панівним традиційно залишається позитивний образ. Він є найбільш комплексним і певною мірою однорідним. На протигагу твердженням багатьох дослідників, критичне висловлювання В. Леніна не стало визначальним у розгляді драгомановознавчої проблематики радянськими вченими. Тому критичні рефлексії в радянській історичній науці є поодинокими та непереконаливими, створюють враження виконання політичного замовлення. Маргінальними стали також регіональні образи М. Драгоманова, які суттєво не впливають на загальне спрямування розвитку драгомановознавства в радянський період.

Список використаних джерел

1. Калакура Я. С. Українська історіографія: [курс лекцій] / Я. С. Калакура. – К.: Генеза, 2004. – 496 с.
2. Шудря М. Українець із лєнінським тавром націонал-міщанина / М. Шудря // Молодь України. – 26 липня 1994. – С. 3; 28 липня 1994. – С. 4.
3. Сарбей В. Г. Про вираз «внутрішні турки» у В. І. Леніна / В. Г. Сарбей // Радянське літературознавство. – 1967. – № 8. – С. 81–83; Сарбей В. Г. К вопросу об отношении В.И. Ленина к публицистике М.П. Драгоманова / В. Г. Сарбей // Революционное и общественное движение в России XIX века. – Воронеж, 1968. – С. 58–59; Сарбей В. Г. Антицарська публіцистика М. Драгоманова і ставлення до неї основоположників марксизму-лєнінізму / В. Г. Сарбей // Український історичний журнал. – 1966. – № 9. – С. 23–35; Романченко І. В. І. Ленін про М. П. Драгоманова / І. Романченко // Жовтень. – 1969. – № 4. – С. 90–94; Дьяков В. А. В.И. Ленин об освободительном движении в Польше и его оценке М. Драгомановым / В. А. Дьяков // Ленин и Польша. Проблемы, контакты, отклики: [сборник статей] / [ред. коллегия: А.Я. Манусевич и др.]. – М.: «Наука», 1970. – С. 67–110.
4. Чернишов А. Проти вульгаризаторського спрощення і схематизму / А. Чернишов // Вітчизна. – 1956. – № 11. – С. 152–164.
5. Ленінська теоретична спадщина в українській радянській історіографії. – К.: Наукова думка, 1969. – 335 с.
6. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 362, оп. 1, спр. 288, арк. 9–10.
7. Чернихівський Г. І. Вперше на Україні: [Респ. конф. у Києві з нагоди 150-річчя від дня народж. М. Драгоманова] / Г. І. Чернихівський // Прапор перемоги. – 8 червня 1991. – С. 4.
8. Мезько О. Українська історична

- наука на Советській Україні між двома світовими війнами / О. Мезько // *Визвольний шлях*. – 1951. – Ч. 4-5/43–44. – С. 36–41. 9. Мезько О. Українська історична наука на Советській Україні між двома світовими війнами / О. Мезько // *Визвольний шлях*. – 1951. – Ч. 6/45. – С. 27–33; ч. 7/46. – С. 17–22; ч. 8/47. – С. 9–12. 10. Яремчук В. Образи української історіографії в історичній науці України середини 1950-их – початку 1970-их років / В. Яремчук // *Історіографічні дослідження в Україні*; [голова редколегії В.А. Смолій; відп. ред. О. А. Удод]. Вип. 18. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – С. 59–98. 11. Булгакова О. З історії розвитку історичної науки в Україні (кінець 1940-х – 1950-ті рр.) / О. Булгакова // *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – Вип. 15. ч.2. – С. 322–331. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/JournALL/xxx/15/2/25.pdf>. 12. Скрипник М. Помилки та виправлення академіка М. Яворського / М. Скрипник // *Більшовик України*. – 1930. – № 2. – С. 12–26. 13. Яремчук В. Українське націотворення в альтернативних концепціях радянських істориків (сер. 50-х – поч. 70-х років) / В. Яремчук // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. 2008. – Вип. 12 – С. 257–261. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/apvvi/2008_12.pdf. 14. Кирилук Є. П. В оцінці діячів минулого головне – компетентність / Є. П. Кирилук, О. Я. Лисенко, М. Г. Жулинський та ін. // *Літературна Україна*. – 1988. – № 31. – С. 8. 15. Буцевіцький В. С. М. Драгоманов: революціонер-демократ чи буржуазний ліберал / В. С. Буцевіцький, Є. Ф. Шатов, Г. І. Марахов // *Літературна Україна*. – 1988. – № 31. – С. 8. 16. Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867–1877) // *Літературно-публіцистичні праці: [у 2-х т.]*. – Т.1. / упорядкування, приміт. і вступ. стаття «Михайло Драгоманов – літ. критик і публіцист» І. С. Романченка; ред. колегія: О. Є. Засєнко (голова) та ін. Т.1. М. Драгоманов. – К.: «Наукова думка», 1970. – С. 151–289. 17. Мельник В. Зустріч із Драгомановим / В. Мельник // *Дніпро*. – 1971. – №9. – С. 146–149. 18. Возняк М. До історії місії М. Драгоманова (Матеріали) / М. Возняк // *Україна*. – 1929. – Кн.1. – С. 48–73.; Возняк М. Доповнення М.П. Драгоманова до його «Австро – руських споминів» / М. Возняк // *Україна*. – 1926. – № 2–3. – С. 76–89; Возняк М. Драгоманов у відновленій «Правді» (з додатком листів М. Драгоманова до О. Кониського і останнього до нього) / М. Возняк // *АН УРСР. Записки Українського Наукового товариства в Києві «За сто літ»*. – 1930. – Т.38. – Кн.6. – С. 229–330; Возняк М. З листування М. Драгоманова з В. Навроцьким / М. Возняк // *Літературно-науковий вісник*. – 1923. – Т. 79. – Кн. 3. – С. 249–259. 19. Романченко І. Болгарський «Щоденник» М.П. Драгоманова / І. Романченко // *Міжслов'янські літературні взаємини*. – Вип 3. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – С. 333–335; Романченко І. Болгарський щоденник М.П. Драгоманова / І. Романченко // *Жовтень*. – 1965. – № 6. – С. 125–136; Романченко І. М. Драгоманов і Леся Українка в їх листуванні / І. Романченко // *Наукові записки Львівського державно – педагогічного інституту*. – 1948. – Т. II. – С.172–189. 20. Студинський К. Переписка М. Драгоманова з В. Навроцьким / К. Студинський // *АН УРСР. Записки Українського Наукового товариства в Києві «За сто літ»*. – 1927. – Кн. I. – Т. 24. – С. 83–153. 21. Ананьич Б. В. Из архива И.М. Гревса / Б. В. Ананьич, Р. Ш. Ганелин // *Труды АН СССР. Институт истории СССР. Общественная мысль в России XIX века*. – Вип. 16. – М., 1986. – С.234–241; Б. В. Ананьич, С. Ю. Витте, М. П. Драгоманов и «Вольное Слово» (по поводу одного документа из архива М. К. Лемке) / Б. В. Ананьич, Р. Ш. Ганелин // *Исследования по отечественному источниковедению*. – М.-Л.: Изд-во «Наука», 1964. – С. 163–178. 22. Рудько М. Листи М. Драгоманова до П. Лаврова (1876–1877) / М. Рудько // *Радянське літературознавство*. – 1966. – № 9. – С. 56–64; Рудько М. Листи М. Драгоманова до А. Рамбо (1875–1876) / М. Рудько // *Радянське літературознавство*. – 1971. – № 9. – С. 75–79. 23. Булат Т. Святі уболівання. Листи Миколи Лисенка до Михайла Драгоманова / Т. Булат // *Культура і життя*. – 1990. – № 5 (4 лютого). – С. 4; Добровольський Л. До первісної ідеології М. П. Драгоманова (лист до М.М. Шульженка) / Л. Добровольський // *Записки історико-філологічного відділу АНУ*. – 1926. – Кн. VII–VIII. – С. 385–398; Ткаченко І. Недруковані листи М. Драгоманова до Лесі Українки / І. Ткаченко // *Червоний шлях*. – 1923. – № 4–5. – С. 187–200; Черніхівський Г. І. Листи М. Драгоманова до В. Барвінського (1876) / Г. І. Черніхівський // *Радянське літературознавство*. – 1972. – № 1. – С. 78–84. 24. Алексеев В. М. П. Драгоманов. Критико-биографический очерк. – К.: Изд-во Сорабкоп, 1924. – 172 с. (рецензия) / В. Алексеев, Д. Заславский // *Каторга и ссылка*. – 1925. – №5 (18). – С. 328–329. 25. Грушевський М. Заславський Д. М. П. Драгоманов. Критико-биографический очерк – К.: Изд-во «Сорабкоп», 1924. – 172 с. (рецензія) / М. Грушевський // *Україна*. – 1926. – Кн. 2–3. – С. 218–221. 26. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф. 26, спр. 355, 1 арк. 27. Білецький О. М. Драгоманов / О. Білецький, Д. Заславський, І. Романченко // *Літературна газета*. – 1959. – № 58. – С. 2–3. 28.

Гресько М. Сплачуємо борг вдячності (рецензія на книгу Д. Заславського і І. Романченко. М. Драгоманов: Життя і літературно-дослідницька діяльність. – К., 1964.) / М. Гресько // Жовтень. – 1964. – № 11. – С. 150–152; Кріль О. Монографія про М. Драгоманова. Д. Заславський і І. Романченко. М. Драгоманов: Життя і літературно-дослідницька діяльність. – К., 1964. (рецензія) / О. Кріль // Всесвіт. – 1965. – № 2. – С. 149–150; Сарбей В. Д. Заславський і І. Романченко. М. Драгоманов: Життя і літературно-дослідницька діяльність. – К., 1964 (рецензія) / В. Сарбей // Жовтень. – 1965. – № 1. – С. 90–94. 29. Грушевський М. Місія Драгоманова / М. Грушевський // Україна. – 1926. – № 2–3. – С. 3–28; Зленко Г. Магістерські экзамен Михайла Драгоманова / Г. Зленко // Жовтень. – 1985. – № 2. – С. 109–110; Кістяківський Б. Драгоманов у Флоренції / Б. Кістяківський // АН УРСР. Записки Українського Наукового товариства у Києві. «За сто літ». – 1928. – Т. 25. – Кн. 2. – С. 176–188; Міяковський В. Звільнення Драгоманова з Київського університету / В. Міяковський // Україна. – 1926. – № 2–3. – С. 90–96; Савченко Ф. Заборона українства 1876 р./ Ф. Савченко – К. – Харків, 1930. – 415 с. 30. Заславський Д. М. Драгоманов (До 120-річчя з дня народження) / Д. Заславський, І. Романченко // Література в школі. – 1961. – № 5. – С. 84–86. 31. Брагінець А. С. До суспільно-політичної характеристики М. Драгоманова / А. С. Брагінець // Доповіді та повідомлення Львівського університету імені Ів. Франка. Випуск перший. – 1947. – С. 20–22; Злупко С. Невтомний трудівник / С. Злупко // Ленінська молодь. – 16 вересня 1966 (№ 111). – С. 4; Іванченко Р. Драгоманов / Р. Іванченко // Літературна Україна. – 1988. – № 13. – С. 6; Іванченко Р. Сурмач правди і боротьби / Р. Іванченко // Дніпро. – 1966. – № 10. – С. 141–147; Катренко А. Викривач царського самодержавства / А. Катренко // Архіви України. – 1966. – № 4. – С. 64–72; Лукеренко В. Видатний просвітителі / В. Л. Лукеренко // Войовничий атеїст. – 1963. – № 9. – С. 51–53; Мельник В. А. Украинский просветитель М. П. Драгоманов / В. А. Мельник // Вопросы истории. – 1968. – № 3. – С. 205–208; Назаренко Ф. М. Драгоманов – сіяч мудрості / Ф. Назаренко // Вільна Україна. – 17 вересня 1966. – С. 3; Романченко І. М. П. Драгоманов / І. Романченко // Вільна Україна. – 20 червня 1945. – С. 6; Романченко І. М. П. Драгоманов / І. Романченко, Д. Заславський // Исторически преглед. – 1965. – № 5. – С. 70–87; Романченко І. Сівач доброго, світлого / І. Романченко // Літературна Україна. – 16 квітня 1966. – С. 2; Шаблювський Є. У боротьбі, горінні, поступі / Є. Шаблювський // Літературна Україна. – 16 квітня 1966. – С. 2–3; Ястребов Ф. Михайло Драгоманов / Ф. Ястребов // Українська література. – 1942. – № 12–14. – С. 351–377; Яшек М. М. П. Драгоманов (30-ті роковини смерті) / М. Яшек // Знання. – 1925. – № 26–27. – С. 9–10. 32. Романченко І. М. П. Драгоманов / І. Романченко // Вільна Україна. – 20 червня 1945. – С. 6. 33. Кириленко Н. Д. М. Драгоманов – предшественник революционного демократизма Ивана Франко / Н. Д. Кириленко // Уч. зап. Моск. обл. пед. ин-та им. Н. К. Крупской. – М., 1969. – Т. 246. – Вып. 14. – С. 36–46. 34. Заславский Д. М. Драгоманов. К истории украинского национализма. – М.: Издательство Всесоюзного общества политкаторжан и ссыльно-поселенцев, 1934. – 241 с. / Д. Заславський. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mnibmalorus.org/kniga/555/> 35. Мельник Л. Г. Торжество історичної правди / Л. Г. Мельник. – К., 1987. – 136 с. 36. Мельник В. Драгоманов і... нова фальсифікація. Г. И. Марахов. Польское восстание 1863 г. на Правобережной Украине. Вид. Київ. ун-ту, 1967 (рец.) / В. Мельник // Жовтень. – 1968. – № 3. – С. 155–158. 37. Новодворський І. Драгоманів і наші клерикали. Вияснення клерикальних нападів проти Драгоманова / І. Новодворський. – Львів, 1936. – 23 с.; Дорошенко В. М. Драгоманов (1841–1895) / В. Дорошенко // Життя і знання. – 1935. – Ч. 6. – С. 161–163; Пачовський В. «Історичні пісні» видані М. Драгомановим / В. Пачовський // Життя і знання. – 1935. – Ч. 6. – С. 165–166; Стахів М. На переломі (коротка історія українського політичного руху в новіших часах) / М. Стахів. – Ч. 3. – Львів, 1938. – 48 с.; Заїкін В. М. Драгоманов як історик / В. Заїкін // Наш світ. – 1924. – Ч. 10–12. – С. 5–6; ч. 13–14. – С. 6–8; ч. 15–16. – С. 14–16; Др. Д. М. Драгоманов і його думки про релігійні та церковні справи / Д. Др. // Віра і наука. – 1926. – Ч. 6. – С. 10–17; Лакуста С. Драгоманов і наша державна ідеологія / С. Лакуста // Самостійна думка: [національно-громадський та літературний журнал] – Чернівці, 1932. – Рік II. – Ч. 21–22. – С. 11–15; Романюк І. Драгоманов на галицькому ґрунті / І. Романюк // Життя і знання. – 1935. – Ч. 6. – С. 167–168. 38. Барвінський А. М. Драгоманов про становище львівської «Правди» і галицьке москвофільство та про автономію України / А. Барвінський // Літературно-науковий вісник. – 1927. – Т. 83. – Кн. 3. – С. 241–247; Оршан Я. Розвиток української політичної думки за сто літ / Я. Оршан. – Львів, 1938. – Ч. I. – 55 с.; Мухін М. Тіні незабутих предків / М. Мухін // Вісник. – 1935. – № 4. – С. 267–279; № 5. – С. 357–363; Ленчик А. Франко проти Драгоманова / А. Ленчик // Вісник. Місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя. – Львів, 1933. – Кн. 7–8. – Т. III. – С. 585–590. 39. Атанасов П. Вшанування М. Драгоманова в Болгарії / П. Атанасов // Жовтень. – 1972.

– № 3. – С. 159; Атанасов П. М. Драгоманов і Софійський університет П. Атанасов // Всесвіт. – 1962. – № 12. – С. 98–100; Атанасов П. Неспокійне серце / П. Атанасов // Жовтень. – 1964. – № 5. – С. 99–103; Атанасов П. Роль М. П. Драгоманова у зміцненні українсько-болгарських зв'язків / П. Атанасов // Український історичний журнал. – 1965. – № 9. – С. 26–39; Горнова Е. Політична діяльність М. Драгоманова у висвітленні польської історіографії / Е. Горнова // Український історичний журнал. – 1966. – № 9. – С. 72–81; Hornova E. Р. Іванова. Михайло Драгоманов у суспільно-політичному русі Росії та України. – К., 1971. – 235 с. (рецензія) / Е. Hornova // Slavia Orientalis. – 1973. – R. XXII. – № 4. – P. 499–501; Hornova E. Ocena działalności Michała Drahomanova w historiografii ukraińskiej, rosyjskiej i polskiej. / E. Hornova. – Opole, 1967. – 117 s.; Hornova E. Problemy polskie w twórczości Michała Drahomanova. / E. Hornova. – Wrocław, 1978. – 195 s.; Hornova E. Ukraiński obóz postępowy i jego współpraca z polską lewicą społeczną w Galicji 1876–1895. / E. Hornova. – Wrocław, 1968. – 163 s.; Kozak S. Mychajło Drahomanov wobec Hercena i Kwestii polskiej / S. Kozak // Slavia Orientalis. – 1971. – R. XX. – № 1. – P. 61–67.

Юлия Куценко

ДРАГОМАНОВОВЕДЕНИЕ В СОВЕТСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ: ОБЩИЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ

Статья посвящена анализу общих тенденций развития драгомановедения в советской исторической науке. Освещены основные аспекты развития направления, его особенности в сравнении с предыдущими периодами существования драгомановедения. Рассматриваются стереотипы изучения личности и наследия М. Драгоманова, присущие советской историографии.

Ключевые слова: украинская историография, драгомановедение, традиция, стереотип, М. Драгоманов.

Julia Kutsenko

DRAHOMANOV STUDING IN SOVIET HISTORIOGRAPHY: THE GENERAL TRENDS OF DEVELOPMENT (PROGRESS)

This article analyzes the general trends of Drahomanov studing in soviet historical science. Highlights the main aspects flowering of direction, its features compared to previous periods of Drahomanov studing progress. We consider the stereotypes and explore figure heritage of M. Drahomanov inherent in soviet historiography.

Key words: Ukrainian historiography, Drahomanov studing, tradition, stereotype, M. Drahomanov.

УДК 94(477):061.2 «1925/1948»

Оксана Кужільна

ІДЕЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСТВА «МУЗЕЙ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ УКРАЇНИ» В ПРАЗІ (1925–1948 РР.): ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті проаналізовано історіографічний комплекс праць, присвячених діяльності Товариства «Музей визвольної боротьби України», яке діяло на території Чехословаччини впродовж 1925–1948 рр. Акцентовано увагу на тих працях, у яких висвітлено реалізацію державницької ідеї в його діяльності. Основним завданням якого було заснування музею – осередку збереження ідеї української державності. З'ясовано науковий доробок із проблеми, подана цінний історіографічний матеріал.

Ключові слова: Прага, Товариство «Музей визвольної боротьби України», історіографія, державність, ідея.

Заснування та діяльність Товариства «Музей визвольної боротьби України» має велике значення в історії України. Завдяки його діяльності було створено Музей визвольної боротьби України – осередок збереження історії української державності.

Метою статті є аналіз досягнень сучасної вітчизняної історіографії в дослідженні ідеї української державності в діяльності Товариства «Музей визвольної боротьби України» в Празі (1925–1948 рр.).

Наявний комплекс історіографічного матеріалу з цієї теми можна розділити на два напрямки. Перший напрямок представлений діаспорними дослідженнями. Слід звернути увагу на те, що наукові праці мали загальний характер. Серед них, зокрема, публікація майбутнього директора Музею визвольної боротьби України С. Наріжного «Українська еміграція. Культурна праця